

Ило ТРАЈКОВСКИ

ПОСТИНДУСТРИЈАЛИЗМОТ И СОЦИОЛОШКАТА ТЕОРИЈА

Современата макросоциологија, од 60-тите години на овој век, на планот на поимањето на смислата, детерминантите и перспективите на тековните социјални промени, т.е. на планот на теоријата за општествениот развој се наоѓа на распаке. Интензивните промени во структуралните и динамичките елементи на современото општество ја нарушија „хармонијата“ на институционализираниот начин на живот и теориското промислување на истиот. Сè посилно се пробива оценката дека класичното теориско мислење е, суштински недоволна рамка за разбирање и објаснување на актуелните трендови на општествената промена и развој.¹

Временското и просторното совпаѓање на збунувачките социјални промени со интензивните научно-технолошки продори, услови утврдување на феноменот, често пати именуван со синтагмата „научно-техничка револуција“, во жижата на интересот на современата макросоциологија и, посебно, во теоријата за општествениот развој.

Во таков теориски контекст, тезата за настанување на, т.н. „пост-индустриско општество“ или, со посовремена терминологија „информатичко општество“, се наметнува како еден од најамбициозните обиди на планот на теориското промислување на смислата, детерминантите и перспективите на промените во современото општество. Многу брзо, по иницијалната социолошко-теориска концептуализација, во делото на Д. Бел², оваа теза го привлече вниманието на научната јавност. Уште повеќе, истата како идеја за настанување на нов тип општество, мошне брзо премина во колоквијалниот говор, каде што, според оценките на Р. Бадхам функционира како силен „идеал“, односно визија која го моделира и осмислува општествено-политичкиот ангажман и доживувањето на секојдневното искуство³.

Порастот на референцијалиите околу тезата за настанување на „пост-индустриското општество“, во текот на 60-тите и 70-тите годи-

¹ Ваквата констатација е изречена, пред две и повеќе децении од аналитичари и познавачи на социолошката теорија како А. Гулднер (Gouldner A. W. „The Coming Crisis of Western Sociology“, Heinemann, London, 1972.

² Bell D. „The Coming of Post-Industrial Society“, Basic Books, N. Y. 1973.

³ Badham R. „Sociology of Industrial and Post-Industrial Societies“ во CURRENT SOCIOLOGY, Vol. 32. № 1. 1984.

ни на овој век, односно околу тезата за настанување на „информатичкото општество“, во текот на 80-тите, го поттикна интересот за споредбена теориско-концептуална анализа на мноштвото, контроверзни теории за „пост-индустриското општество“. Таквите анализи беа обиди за валоризација на местото и значајноста на идеите на постиндустријализмот за современата социолошка теорија.

Овој труд е скромен придонес на тој план. Темата што е предмет на разработка во овој труд се развива во три делови. Во првиот се дава кус преглед во историјата на идејата за настанување на „пост-индустриско општество“. Во вториот дел се аргументира тезата за „парадигматска“ структурираност на теориите за „пост-индустриското општество“. Во третиот дел, се валоризира значајноста на постиндустријализмот за развојот на современата социолошка теорија⁴.

I. Генезата на идеите на постиндустријализмот

Истражувањето на историјата на идеите на постиндустријализмот не доведува до заклучок дека неговите корени се подлабоки отколку што, на прв поглед, би можело да се чини. Судијки врз основа на експлицитниот „пост-изам“ би можело да се рече дека постиндустрискиот дискурс изразува современи идеи, и дека неговото родно место е современото општество.⁵ Меѓутоа, спротивно на таквата, можна, првична проценка на временоста на речникот, истражувањето на историјата на идејата не доведува до почетокот на XX век. Недостапноста на соодветна литература попречува, раѓањето на оваа идеја да го датираме пред првата деценија на XX век, односно во делото на (од Артур Пенти, цитираниот) Кумарасави.⁶

1. А. Пенти — предисторија на идејата

Во 1922 година англискиот гилд социјалист Артур Пенти го објавил делото „Пост-индустријализмот“. Ова дело може да се оцени како прва систематска, научно-теориска концептуализација на иде-

---

⁴ Во овој труд, само фрагментарно се соопштуваат дел од резултатите добиени со споредбена концептуална анализа на теориите за „пост-индустриското општество“ развиени во делата на Д. Бел (D. Bell), А. Турен (A. Touraine) и А. Горц (A. Gorz). Во целост, резултатите од споменатото истражување, во облик на магистерска теза беа успешно одбранети при Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања во Скопје: Ило Трајковски, „Концептуалната структура на постиндустријализмот“, необјавен магистерски труд, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, октомври 1991, Скопје.

⁵ Разните, „пост-истички“ префиксирани дискурси се карактеристика на социјалната мисла и колоквијалниот говор од педесеттите години на овој век.

⁶ Coomaraswamy A. K. наведено според A. Penty „The Postindustrialism“, London, 1922.

јата за „пост-индустриско општество“. Анализата на истото се покажува како актуелна, не само од аспект на валоризацијата на современите концептуализации на постиндустријализмот, туку и од аспект на критичката валоризација на „пост-модернизмот“, воопшто⁷.

Концептот „постиндустријализам“, од страна на А. Пенти е развиен во рамките на неговата теорија за социјализмот. Основна теза на таа теорија е тврдењето дека „комерцијализмот“ и „индустријализмот“ на XVIII и XIX век, довеле до општествен колапс и дека, прва претпоставка за излегување од таквата состојба е развивање на социолошка теорија која ќе отвори можности за историски делотворно разрешување на централниот општествен проблем: односот помеѓу машинеријата (индустријата) и човекот.

Во идејниот контекст на оваа теза треба да се бара смислата на идејата за „пост-индустријализмот“. Истата отвора визија за ново општество, затоа што е „... доволно содржајна да ги опфати идеите на оние кои им се наклонети на идеалите на социјалистите, но коишто од нив се разликуваат според својот став спрема индустијализмот...“⁸.

Ваквата концептуализација на постиндустријализмот, од становиштето на современите теории за „пост-индустриското општество“, е двојно релевантна. Прво, таа се темели врз иста „иницијална теориска одлука“ — премисата дека „индустријализмот“ е главен агенс на општествените промени и дека развојот на истиот го доведува општеството до состојба од која тоа може да се извлече само со организирање на „пост-индустриски“ општествен систем. Второ, Пентиевата концептуализација на оваа идеја е компатибилна со современите, критички варијанти на постиндустријализмот, развиени на пример во делото на А. Горц и неговите современици, а кои Б. Франкел ги нарекува „пост-индустриски социјалисти“⁹.

Идејно теориската смисла на Пентиевиот концепт, најпрегнантно ја изразува квалификацијата на истиот како „пресвртен марксизам“. Пресвртноста на овој марксизам се состои во тоа што, авторот, доследно на Маркс, стои на становиште дека „капитализмот“ е прв придвижувач на „индустријализмот“. Меѓутоа, Пенти оди понатаму и претпоставува дека, поради тоа што опстанокот на „капитализмот“ зависи од „индустријализмот“ (што значи од неограничената примена на машинеријата), проблемот на машинеријата (односно „индустријализмот“), сам за себе станува централно општествено прашање. Социологијата, во овој поглед има само да го следи објективниот поредок, односно да ги дефинира „индустријализмот“ и „пост-индустријализмот“ како фундаментални прашања на теоријата за општествениот развој.

---

⁷ Оваа констатација се потпира врз оценките на авторите според кои постиндустријализмот е социолошка елаборација на пост-модернизмот. Така, на пример Р. Schmidt „Postmoderna strategija zaborava“, Školska Knjiga, Zagreb, 1988.

⁸ Penty A. цит. дел. стр. 12.

⁹ Frankell B. „The Post-Industrial Utopians“, Polity Press, Oxford, 1987.

Ваквото „пресвртување“ на Маркс е пропратено со аргументација која, по многу нешто ѝ претходи на современата, на пример Маркузеовата, а преку него и Горцовата концептуализација на „индустријализмот“ и „пост-индустријализмот“. Пенти се согласува со Маркс дека „индустријализмот“, воден од капиталистичката логика, доведува до рушење на старите општествени односи. Меѓутоа, тој како и современите критички теории, не се согласува со предвидувањето (и очекувањето) дека „индустријализмот“ доведува и до создавање на социјални и културни стандарди и субјекти за надминување на стариот и за конституирање на нов, еманципаторски општествен систем. Изразена со речникот на современата критика на Маркс, оваа теза значи дека „капиталистичкиот индустријализам“, односно „индустријализмот“ воопшто, сам од себе не генерира претпоставки и субјекти за ново, хумано општество.

Постиндустријализмот, кај Пенти е развиен како критика на тезата за општествено-прогресивниот карактер на индустрискиот раст. Тој е елабориран во рамките на една теорија за социјализмот која, спротивно на раните социјалистички и, воопшто социолошки теории за општествениот развој, „... не се обидува да го оствари неможното“. Тоа е теорија која ја нагласува „... неможноста за неограничена примена на машинеријата...“¹⁰

Врз основа на прикажаните појдовни премиси, Пенти го дефинира „пост-индустријализмот“ како „... состојба на општеството која следи по распадот на индустријализмот...“¹¹, односно како општество на „... мали работилници и децентрализирани единици на управување...“¹².

Ваквата концептуализација на идеите на постиндустријализмот, повторно се актуелизира во текот на 70-тите години на XX. век, во делата на И. Илиќ, Е. Шумахер, А. Горц, А. Тофлер и други, според Б. Франкел, наречени „пост-индустриски социјалисти“¹³.

Критичката валоризација на Пентиевиот придонес кон развојот на современиот постиндустријализам, може да констатира дека истиот не се состои во сидарската работа на вградување одделни содржински блокови, во еден специфичен проект и теорија за „новото“ општество, туку, пред сè, во конструкторската работа на моделирање на нов пристап, односно на нова парадигма за општествениот развој, втемелен врз научно-технолошкиот прогрес.

Пенти немал можност да ги спознае социјалните феномени врз кои се гради современиот постиндустријализам, сфатен како теорија и како пракса. Меѓутоа, тоа не ја намалува предикативната вредност на неговиот исчекор, напред, во однос на општествената стварност и теорија, карактеристични за времето во кое живеел.

¹⁰ Penty A. цит. дел. стр. 40.

¹¹ Penty A. цит. дел. стр. 14.

¹² Kumar K. „Post-Industrial Society“, во The Social Science Encyclopedia, London, 1985, стр. 633.

¹³ Ilich I., Schumacher E. F., Gorz A., Bahro R., Toffler A.

Ако Пентиевото „пресвртување“ на марксизмот го сфатиме како обид за синтеза на позитивизмот и марксизмот, тогаш неговиот постиндустријализам може да се окарактеризира како продукт на таквиот обид. Ваквата валоризација на постиндустријализмот, во понатамошниот текст ќе функционира како појдовна премиса на тезата за „парадигматската“ структурираност на испитуваните теории за „пост-индустриското“ општество.

2. Современа елаборација на постиндустријализмот

Имајќи го предвид претходно изнесеното сознание, на една страна, а општо прифатената оценка дека постиндустријализмот го привлече вниманието на науката дури по Д. Беловата концептуализација, на друга страна, се соочуваме со прашањето за причините за скоро педесетгодишната заборавеност на таа идеја.

Одговорот на ова прашање, се чини, треба да се бара во вклученоста на општествените науки во идеолошко-доктринерските борби на XX век. Теоријата за општествениот развој, од тој период, својот појмовно-аналитички апарат, помалку или повеќе, го градеше како дел од идеолошкиот арсенал на еден од двата спротивставени општествено-политички блокови.

Развивана во соодветни институционални аранжмани, „марксистичката“ и „граѓанската“ теорија за општествениот развој, останала затворена за Пентиевиот постиндустриски проект. Првата ја ограничуваше „ортодоксната“ теорија за социјализмот, чиј типичен пример наоѓаме во Лениновата дефиниција на социјализмот¹⁴. Затвореноста, пак, на „граѓанската“ теорија се објаснува со нејзината воодушевеност од економскиот раст и просперитет, особено по II Светска војна.

Меѓутоа, откако шеесеттите години го разобличија лажниот сјај на „индустрискиот марш“ на капитализмот и реал-социјализмот, идеите на постиндустријализмот станаа најчеста референтна рамка на теоријата за општествениот развој.

Шеесеттите години на XX век се години на вообличување на современите концептуализации на идеите на постиндустријализмот. Скоро истовремено, во три општествено-политички „лаборатории“ на футуристичкиот мисловен експеримент се доаѓа до слични резултати. Постиндустријализмот доживува теориско втемелување и историска афирмација. Трите центри на современата елаборација на постиндустријализмот, формално се лоцирани во три различни геополитички и социјално-културни средини: САД; Западна Европа, посебно Франција; и Источна Европа, посебно СССР и Чехословачка. Извесните, сосема евидентни терминологски разлики не произлегу-

---

¹⁴ Ја имам предвид Лениновата дефиниција според која: Електрификација, плус индустријализација, плус совети рамно социјализам.

ваат од суштински различни позитивно-теориски премиси, туку пред сè, се плод на влијанијата на институционалните, т.е. идеолошко-доктринерските фактори¹⁵.

Во текот на шеесеттите и седумдесеттите години, владите на економски и политички моќните држави одвојуваат значителни финансиски и други средства за т.н. футуристички истражувања, односно за истражување на иднината¹⁶. Реченото, секако, не значи дека постиндустријализмот, од овој период, е исклучиво продукт на институционално нарачани истражувања. Меѓутоа, неоспорлив и теориски значаен, е фактот дека тој се афирмираше и популаризираше под таков плашт. Скоро безусловното врзување на современиот постиндустријализам за името и делото на Д. Бел, укажува на значајноста на владиниот фактор. Неговите влијанија ги препознаваме и денес во процесот на „инаугурацијата“ на новиот имиџ на постиндустријализмот, односно на концептот „информатичко општество“ за што најмногу придонесува владиното потхранување на овој нов „идеал“¹⁷.

Покрај институционалниот фактор, врз современото вообличување и афирмација на постиндустријализмот, влијаеја уште два други фактори. Едниот е од општествено-историска, а другиот од теориска природа. Првиот, метафорично би можеле, да го наречеме „спутников ефект“. Овој фактор ги вклучува теориските импликации од два општественоисториски процеси: научно-технолошкиот развој и противречните текови на политиката на детантот. Имено, „Декадата која следеше по лансирањето на советскиот ‚Спутник‘, во 1957. година, е обележана со растот и престижот на науката и технологијата“¹⁸. Овој момент, имајќи го предвид сознанието дека западната социологија не го напушти Сен-Симоновиот концепт „индустриско општество“, го обнови интересот за проблемите на теоријата за општествениот развој. Испитувањето на иднината, повторно доби историски легитимитет.

Од друга страна, политиката на детантот од теоријата бараше поинаков модел за објаснување на основниот општествено-политички конфликт. Моделот кој ги спротивставуваше „капитализмот“ и

---

¹⁵ Така, на пример, Источноевропската теорија за развојот на современото општество ја претпочиташе синтагмата „научно-техничка револуција“, додека, пак Западноевропската зборуваше за „техничка цивилизација“, „индустриско“, или „постиндустриско“ општество, Информатичко општество итн.

¹⁶ Под таков плашт се конституираа: Северноамериканскиот „Commission on The Year 2000“, под патронажа на Hadson Institute, чиј претседател беше Д. Бел; Британскиот Social Science Research Committee on Next Thirty Years; Францускиот Comisariat du Plan's 1985 Committee; Западно Европскиот проект Futuribles; Рихтеровиот тим под патронажа на Чехословачката академија на науките и уметностите итн. За ова пошироко кај R. Nisbert „The Year 2000 and All That“ во Commentary, Vol. 45. № 6. june 1968, 60—68. i R. Heilbroner „Between Capitalism and Socialism“ Vintage Books, N. Y. 1970.

¹⁷ Пошироко кај D. Lyon „From ‚Post-Industrialism‘ to ‚Information Society‘: A. New Social Transformation?“, во SOCIOLOGY, Vol. 120. №. 4. 1986, стр. 577—585.

¹⁸ Kumar K. „Prophency and Progres: Sociology of Industrial and Post-Industrial Societies“, Penguin, Harmondsworth 1978 стр. 186

„социјализмот“, дефинирани, пред сè, во политичко-блоковски жаргон, се покажа како застарен и конкретноисториски ирелевантен.

Во тесна врска со овие фактори е и идејно-теориското наследство на постиндустријализмот. Станува збор за тезите за „крај на идеологијата“ и за конвергенцијата на двата антагонистички светски системи. Современиот постиндустријализам ги презеде од нив темите за опаѓањето на важноста на класниот конфликт врз сопственичката основа, за политичкиот плурализам, за замената на идеологијата со „ограничена утопија“, за зголемување на општествената значајност на квантитативниот раст на науката и технологијата итн.

Ова теориско наследство и споменатите општествено-историски процеси се покажаа како плодно тло за развивање на низа контроверзни концептуализации и на постиндустријализмот. Меѓутоа, наспротив евидентните разлики во именувањето и дефинирањето на новиот тип општество¹⁹, кој хипотетички настанува под влијание на споменатите и со нив поврзани општествено-историски процеси, аналитичарите на овие теории открија постоење на општа — или како што докажува овој труд „парадигматско теориска“ — согласност во однос на прашањата за генезата, структурата и смислата на новото „пост-индустриско општество“.

II. Постиндустриската парадигматска теорија

Тезата за парадигматска структурираност на современите „теории за пост-индустриското општество“, е резултат на споредбена анализа на концептуалните структури на теориите за развојот на современото општество, развиени во делата на Д. Бел, А. Турен и А. Горц²⁰. Таквата анализа беше водена од потребата да се реши еден теориски проблем, дефиниран со прашањето: Постиндустриските универзалии — парадигма или концепт?

По иницијалната концептуализација, тезата за настанување на пост-индустриско општество го привлече вниманието на научната јавност. Афирмацијата на оваа теза повторно ја распламти „социолошката имагинација“. Се развија и елаборираа мноштво идеи кои, на различни начини и од различни страни, ја осветлуваа хипостазираната „пост-индустриска трансформација“. Како што констатира К. Кумар, овие идеи беа прифатливи и ги прифаќаа, „Континенталниот

---

¹⁹ Да споменеме само неколку примери на именување на новото ОПШТЕСТВО: пост-буржоаско (post-bourgeois society, G. Lichtheim 1963); пост-економско (post-economic society, H. Kahh, 1967); пост-модерно (post-modern society, A. Etzioni, 1968); пост-сиромашно (post-scarcity society, M. Bookchin 1971); пост-цивилизирано (post-civilized society, K. Boulding); општество на знаењето (the knowledge society, P. Drucher, 1971); општество на услугите (the personal service society, P. Halmes 1970); општество на услужната класа (the service class society, R. Dahrendorf, 1964) итн.

²⁰ Ваквиот избор на теории за „пост-индустриското општество“, беше направен со намера да се зафатат најзначајните претставници на двете варијанти, т.е. на „левите“ (Турен и Горц) и „десните“ (Бел).

европски марксист . . . , британската Нова Левица, американската Нова Левица, либералните економисти и социолози . . . менаџерскиот аналитичар . . .“ и многу други²¹.

Ваквата, скоро неограничена дифузија на идеите на постиндустријализмот, во потполност ја легитимира Катунаричевата дефиниција на истите со синтагмата „постиндустриски универзалии“²². Сознанието, пак за „универзалноста“ на идеите на постиндустријализмот ја соочи науката со еден метатеориски проблем: Дали „универзалноста“ значеше воведување на теоријата за општествениот развој во состојба на „нормална наука“²³, или пак, таа појава е уште еден доказ во прилог на тезата за затвореност на социолошката терминологија за „кодификација“²⁴.

Во потрага по решение на овој, најчесто, имплицитно спознат проблем, одреден број на аналитичари и истражувачи на социолошката теорија презедоа комплексни, споредбени концептуални анализи. Основен резултат на таквиот потфат беше тезата за постоење на две: „лева“ и „десна“; „де-индустриска“ и „хипер-индустриска“; и слични, варијанти на теории за „пост-индустриското општество“.

Намерите на овој дел од трудот се насочени кон афирмирање на теза дека со погоре назначениот резултат не се исцрпени сите можности на синтетизирачкото, компаративно промислување на теориско-методолошката природа на „универзалноста“ на идеите на постиндустријализмот. Односно, како што навестува насловот на овој дел, овде се назначуваат основните аргументи на тезата дека т.н. „постиндустриски универзалии“ вообличуваат една специфична теориска матрица која во споменатите, анализирани теории за „пост-индустриското општество“, функционира како „парадигматска теорија“.

Анализата на теориите за „пост-индустриското општество“ на Д. Бел, А. Турен и А. Горц имаше за задача да ја тестира хипотезата, според која, искористувањето на т.н. „постиндустриски универзалии“ како појмовна (идејна) рамка условила парадигматска структурираност на истите.

Тестирањето на оваа хипотеза беше изведено со споредбена анализа на концептуалната апаратура на испитуваните теории. Во таа смисла, прва задача на истражувањето беше да ги анализира основните концепти на нивната типологизација на општествата. Така насочена, испитувајќи ги концептуализациите на хипостазираниот фундаментален историски новум и неговата општествена релеванција, анализата доведе до заклучок дека концептите „технократско општество“ и „општество на знаењето“ се клучен, заеднички именител на мноштвото идеи на постиндустријализмот, т.е. на „постиндустриските

²¹ Kumar K. 1978, цит. дел. стр. 194.

²² Katunarić V. „Dijalektika i sociologija“, Školska Knjiga, Zagreb, 1986, стр. 178.

²³ Следствено значењето на концептот „нормална наука“ кај Т. Кун (T. Kun „Struktura Naučnih revolucija“, Nolit, Beograd, 1974).

²⁴ Следствено значењето на концептот „кодификација“ кај Р. Мертон (R. Merton „O teoriskoj sociologiji“, CDD SSO Hrvatske, Zagreb, 1979, стр. 76—79.

универзалии“. Двата споменати концепти функционираат како точки во кои се пресечуваат различните идеи кои, на еден или друг начин, во актуелните промени во современото општество откриваат процес на настанување на специфичен историски тип општество, именувано, ерго дефинирано со синтагмата „пост-индустриско“.

Мноштвото универзалии со кои се опишува, осмислува, или на некој друг начин карактеризира, од нив сугерираната „пост-индустриска трансформација“ на современото општество, социолошката теорија ја насочуваат кон дистинктивен и, по многу нешто, нов комплекс на проблеми. Во таа смисла, како позитивно-теориски дефиниции на, од мноштвото универзалии, конструираната „пост-индустриска“ социјална реалност, концептите „технократско општество“ и „општество на знаењето“ ја усредуваат и синтетизираат хеуристиката на постиндустријализмот во современата социолошка теорија за општествениот развој.

Со посредство на овие два, како и други од нив изведени концепти, испитуваните теории посочуваат на значајноста на специфичен круг на социолошки релевантни проблеми. Во однос на прашањето за фундаменталниот историски новум, постиндустријализмот ја открива општествената значајност на: „централноста на теориското знаење“ (Д. Бел), „системскиот модел на спознание“ (А. Турен), „микроелектронската револуција“ (А. Горц) и сл; Во однос на прашањето за движечките сили на општествениот развој, постиндустријализмот ја актуелизира тезата дека изборот на историскиот новум е лоциран надвор од „структурата“, односно надвор од „индустрискиот“ општествен систем. Како негово родно место е утврдено специфично подрачје од општествениот тоталитет: „квазиавтономниот карактер на науката“ (Д. Бел), „саморефлексиивната способност на општеството“ (А. Турен), „техничката еволуција“ (А. Горц) и сл.

Ваквото дефинирање на историскиот новум — како во однос на редот на општествени факти кој се хипостазира како таков, така и во однос на неговиот извор — условува поимање на „пост-индустриското општество“ како стварен историски дисконтинуитет, а не како процес на функционално прилагодување на постоечкото, „индустриското“ општество, кон промените во опкружувањето. „Пост-индустриското општество“ е историски нов тип на (ре)продукција на индивидуалниот и социјалниот живот по тоа што негова централна социјална матрица не е „трудот“, односно организацијата на трудот. „Пост-индустриското општество“ веќе не е „трудоово општество“ (или, „општество на трудот“). Притоа, „укинувањето на трудот“, за кое зборува постиндустријализмот не значи укинување на трудовата дејност во социо-онтолошка туку во социо-аксиолошка смисла. „Пост-индустриското општество“, исто така, ја познава и организира трудовата дејност, меѓутоа за разлика од „индустриското општество“, таа овде е единствено фактор за општествено-системска интеграција на поединецот, а не столб на личниот и колективен идентитет.

Покрај, накусо назначената, проблемски-насочувачка, т.е. хеуристичка функција на „постиндустриските универзалии“, тезата за

парадигматска структурираност на теориите втемелени врз овие идеи се потпира и на сознанија за нивната проблемски-решавачка функција.

Таквата функција на „постиндустриските универзалии“ ја откриваме со анализа на нивното влијание врз концептуализацијата, т.е. теориското дефинирање (решавање) како на новооткриените така и на постојните теориски проблеми на социологијата на општествениот развој. Споредбената анализа покажа дека под влијание на теориско-методолошките премиси на концептите „технократско општество“ и „општество на знаењето“, теориите за „пост-индустриското општество“ развиваат слични решенија, на пример, во однос на прашањето за социјална смисла и перспективите на „капитализмот“ и „социјализмот“; промените и карактеристиките на општествената стратификација, односно на социјалниот и политичкиот субјективитет во современото општество итн. Во однос на прашањето за социјално-историската смисла и перспективите на „капитализмот“, односно „социјализмот“, анализираните теории се согласуваат со хипотезата дека двата, како варијанти на еден ист („индустрискиот“) општествен систем, исчезнуваат, односно дека „пост-индустриското општество“ е „пост-капиталистичко“ и „пост-социјалистичко“. Во однос, пак на прашањето за општествената стратификација, испитуваните теории се согласни со тезата дека социјалниот субјективитет ги напушта старите, „индустриски“ подрачја и облици на сопствена артикулација и дека изнаоѓа други, „пост-индустриски“. Односно, социјалниот субјективитет во „пост-индустриското општество“ се артикулира низ нов, „не-класен“ облик и механизам: статуси и ситуацији, елита и маса (Д. Бел); „нови општествени движења“ (А. Турен); „не-класа“ (А. Горц).

Погоре, само фрагментарно назначените сознанија за проблемски-насочувачките и проблемски-солуциските влијанија на „постиндустриските универзалии“, односно врз нив развиените концепти, се основните аргументи во прилог на тезата за парадигматската структурираност на испитуваните теории за „пост-индустриското општество“. Притоа, поимот „парадигма“, односно атрибутот „парадигматска“ се употребува со значење дефинирано со концептот „парадигматска теорија“ или „концептуална парадигма, развиен од В. Африк²⁵.

Објаснувањето на епистемолошката функција на „постиндустриските универзалии“ со концептот „парадигматска теорија“, а не со Куновиот концепт „парадигма“ ја има таа предност што Африк-виот концепт не претпоставува и не открива „психолошко единство“ помеѓу испитуваните теории. Имено, концептот „парадигматска теорија“ на проблемот со идејните, односно вредносните аспекти — во конкретниот случај на испитуваните теории — гледа, т.е. го дефинира како работа на подлабоко, метатеориско ниво на ставови — аксиоми и премиси. Тоа овозможува откривање на позитивно-теорис-

²⁵ Пошироко за ова кај В. Африк (V. Afrić „Struktura sociološke teorije“, Naprijed, Zagreb, 1989).

ките сличности помеѓу испитуваните теории и истовремено одбегнување на замките на премисата за исклучивост помеѓу различните, Куновски дефинирани „парадигми“.

Во вакви теориско-методолошки рамки, тезата за парадигматска структурираност на испитуваните теории значи дека тие се потпираат врз систем од концепти кои претставуваат речник во чии симболички рамки се осмислуваат различните постиндустриски универзалии.

Имено, постиндустриските универзалии од кои поаѓаат теориите за „пост-индустриското општество“, првично не се „експланаторни пропозиции“ — идеи, т.е. искази кои објаснуваат; туку експликанди — идеи, т.е. искази кои треба да бидат објаснети, односно теориски дефинирани во рамките на некој посебен научен домен, значи концептуализирани.

Како експликанди, постиндустриските универзалии не се дедуцирани од некоја позитивна теорија за современото општество, туку изведени „... било по аналогича, било како рационални конструкции од севкупното знаење...“²⁶, со кое располага социолошката теорија воопшто, а теоријата за општествениот развој посебно.

Во обидот да се концептуализираат различните идеи за „пост-индустриско општество“ испитуваните теории постануваат постиндустриски теории за современото општество. Значи, тезата за парадигматска структурираност на испитуваните теории, всушност тврди дека истите настануваат и опстануваат како резултат на обидот за социолошка концептуализација на мноштвото идеи (идеи на постиндустријализмот, т.е. постиндустриски универзалии) кои не се исклучиво продукт на науката, туку на социјалната имагинација воопшто.

Резултат на таквиот напор е развивањето на неколку клучни концепти и тези околу кои се создава комплексен појмовно-категоријален апарат. Меѓу најзначајните, секако се поимите: индустриско општество, пост-индустриско општество, технократско општество, општество на знаењето, индустриски капитализам, индустриски социјализам, научно знаење, организација, индустриски класи итн.; потоа тезите за прераснување на науката во главна производна сила, за укинување на трудот и општеството на трудот, за исчезнување на класите на индустриското општество, односно на класниот политички субјективитет воопшто, за настанување на нови облици на социјален субјективитет воопшто, за настанување на нови облици на социјален субјективитет итн.

Споменатата специфичност на Африкевиот концепт, „парадигматска теорија“ — неговото својство да го одмине проблемот на „психолошкото единство“ — овозможи анализата на испитуваните теории да се ослободи од замките на прашањето за (не)вистинитоста на погоре назначените и низа други концепти на постиндустриската парадигматска теорија за современото општество. Поради

---

²⁶ Africé V. цит. дел. стр. 137.

непосредно поврзување на идејните, т.е. идеолошките ангажмани за содржинскиот аспект на концептите (Кун овој аспект на „парадигмата“ го означува со синтагмата „прекутно знаење“) поставувањето на прашањето за (не)вистинитоста на одредена теорија го покренува механизмот на „исклучивост“. Во таков контекст, пак, не постои можност за теориски дијалог, односно за откривање на неговите претпоставки и можности — на што упатува тезата за парадигматска структурираност на испитуваните теории.

Општеството е тотален социјален феномен, односно, во позитивно теориска смисла комплексен проблем, така што на тоа подрачје има место за различни и, уште повеќе, за индивидуално осмислени вистини. Вистините на социјалниот свет се „договорни вистини“, т.е. тие се симболи. Постојењето на взаемно разбирливи симболи е основна претпоставка на секоја комуникација и обратно, штом постои комуникација (во конкретниот случај тоа е дифузијата на идеите на постиндустријализмот), тогаш постои и единствен јазик или код на комуникација. Универзалноста на речникот на постиндустријализмот покажува дека современата теорија за општествениот развој постигнала договор околу кодот, односно фреквенцијата на која ќе оперира.

Благодарение на тоа, критичката анализа веќе ги идентификува модулациите на таа фреквенција. Така на пример, И. Кувачиќ наоѓа дека „... теоретичарите како Р. Арон, Д. Бел, А. Гиденс, се склонени... да ја заменат теоријата на класното општество со ТЕОРИЈА НА ИНДУСТРИСКОТО ОПШТЕСТВО...“²⁷. Во оваа насока, резултатите од испражувањето ни даваат за право како приврзаници на истиот теориски потфат да ги вброиме, уште А. Турен и А. Горц, а преку нив и еден поширок круг на еманципаторски инспирирани концептуализации на постиндустриските универзалии.

Исто така, тезата за парадигматска структурираност на испитуваните теории, а со тоа, посредно, и тезата за иста таква структурираност на постиндустриските универзалии, воопшто, ја поткрепуваат и сознанијата кои ги соопштува В. Катунариќ. Имено, тој наоѓа дека „... Бахро, Горц, Турен, како и Бел и Кахан, и нивните бројни следбеници меѓу приврзаниците на новите општествени движења...“, на различни начини ја застапуваат идејата за „дуалистичко општество“²⁸. На ист заклучок наведува и доказот на З. Видаковиќ дека различните варијанти на „теорија на постиндустриското општество“, ја декомпонираат класичната теорија за класите²⁹.

Ваквите сознанија го легитимираат испитувањето на местото и значајноста на постиндустриската парадигма за социолошката теорија за развојот на современото општество.

²⁷ Kuvačić I. „Obuzdana Utopija“, Naprijed, Zagreb, 1986, стр. 82. Курзивот е оригинален.

²⁸ Katunarić V. цит. дел. стр. 24.

²⁹ Vidaković Z. „Marks i savremeni svet“, Radnička Štampa, Beograd, 1981, стр. 311—325.

III. Постиндустријализмот и развојот на социолошката теорија

Обидот за оценка на местото и значајноста на постиндустријализмот за современата социолошка теорија е воден од мислата дека од социологијата, воопшто, а од социолошката теорија, посебно, не доволно ако таа, едноставно, останува во дослук со „духот на времето“ во кое се актуелизира. Таа треба да оди чекор понапред, односно да биде прв гласноговорник на тој дух и да ги промовира неговите визии. Но, за да го постигне тоа, социологијата не смее да остане на нивото на мислењето кое П. Слотердијк го нарекува „врапчешка филозофија“ туку, таа мора да ги развива своите спознавателни способности по примерот на „Минервиновиот буф“³⁰. Тоа пак, значи дека на прашањето за објективноста, научна и социјално онтолошка, треба да му пристапи како на саморефлексија на човекот како социјално суштество, односно да го дефинира спознанието како „социјална конструкција на реалноста“³¹, а не просто како „одраз“ или „израз“ на некаква социо-онтолошка реалност.

Така дефинираната епистомологија на социолошкото спознание нуди нешто повеќе од средување на факти и зборови. Односно, нуди концептуален говор или општествена визија. Што, во таа смисла протолкувана, нуди постиндустријалната концептуална парадигма?

Одговорите на ова прашање не се еднообразни. До скоро, тие се движеа помеѓу две крајности. На една страна, отфрлање на постиндустријализмот — протолкуван како современа варијанта на т.н. буржоаска идеологија³², или пак како „... апологија на технократската реорганизација на капитализмот во структурална криза...“³³. Односно на друга страна негово прифаќање како „... најуспешна ИНОВАЦИЈА на општествените науки во последните децении...“³⁴.

Валоризацијата на значајноста на постиндустријализмот за социолошката теорија, во овој труд, се потпира врз сознанијата на аналитичарите кои во него гледаат обид за надминување на ограниченостите на класичните теории за општествениот развој, а пред сè на функционализмот, марксизмот и елитизмот³⁵. Притоа, сегашниот обид назначува само неколку, најзначајни аспекти.

³⁰ Sloterdijk P. „Kopernikanska revolucija i ptolomejsko razoružanje“, Bratstvo Jedinstvo, Novi Sad, 1988, str. 18.

³¹ Berger P. and Th Luckman „The Social Construction of Reality“ Penguin Books, London, 1976.

³² Наука, Москва 1978, „НТР и кризис современной буржуазной идеологии“.

³³ Vidaković Z. „Teoriska apologija kapitalizma u strukturalnoj krizi: Ultra tehnokratska sociologija“, во GLEDIŠTA, God. XVIII. br. 11—12, 1977. стр. 1007—1053. 1977.

³⁴ Stearns P. „The Idea of Post-Industrial Society: Some problems“ во Journal of Social History, Vol. 17. № 4. 1984. 685—693.

³⁵ За пример да ги споменеме анализите на A. Swingewood „A. Short History of Social Thought“, Macmillan, London, 1984; V. Katunarić, 1986. цит. дел.; Z. Vidaković „Smena Istoriskih doba“ CID, Beograd, 1988.

Најпрво, придонесот на постиндустријализмот за развојот на социолошката теорија се наоѓа во настојувањето за позитивно-теориската елаборација на премисите на општата теорија на системите, на една страна и на премисата за дуална организација на социјалниот простор, на друга страна. Со таквиот потфат се насетени можностите за развивање нова теорија за социологијата и општеството. Таквите можности, на полето на теориската социологија, најпрегнантно, иако не без видливи слабости, ги изразува Туреновиот проект наречен „Социологија на делувањето“, односно „Социологија на општествените движења“. На полето на теоријата за општеството, овие можности ги афирмираат: Беловата концептуализација на премисата за „дисјункција“ помеѓу различните сфери на социјалниот живот³⁶; Горцовите концепти „не-општество“ и „ослободен субјективитет“³⁷; и Туреновиот концепт „историчност“³⁸.

Заедничкиот деноминатор на овие три обиди, не е класичната дистинкција помеѓу „државата“ и „општеството“, туку современата иновација, дефинирана како дистинкција помеѓу „општествениот систем“ (концептот „системска интеграција“, на пример) и социјалниот тоталитет, односно „опкружувањето“.

Воведувањето на оваа идеја во метатеорискиот дискурс на општествената наука е заслуга на Н. Лухман³⁹. Меѓутоа, се чини дека неофункционализмот не е предодреден да остане единствен афирматор на премисата за дуална организација на социјалниот простор. Туреновата теорија за општествениот систем и општествените движења нуди опишлива можност за критичка елаборација на оваа премиса. Така на пример, З. Видаковиќ оценува дека Туреновата елаборација на оваа теорија може да биде плодна рамка за објаснување на историјата, а веќе денес и на распадот на „реал-социјалистичкиот“ општествен систем⁴⁰.

Воопшто, премисата за дуална организација на социјалниот простор, носи големи можности за развивање на социологија која би била синтеза на позитивизмот и критичката теорија, односно синтеза на „социологијата“ и „дијалектиката“, според В. Катунариќ⁴¹.

Врз вакви метатеориски премиси изведениот и развиен социолошки проект веќе се покажува како извор на сознајно делотворни социолошки теории — теории во смисла на концептуални шеми, кои би биле прикладни за објаснување на социјалните феномени кои го карактеризираат современото општество. Тука, пред сè, ги имаме предвид можностите што постиндустријската концептуална парадигма ги отвора на планот на развивањето на теоријата за општестве-

³⁶ Bell D. цит. дело.

³⁷ Gorz A. „Paths to Paradise — on the Liberation from the Work“, Pluto Press, London, 1985 i A. Gorz „Zbogom proletarijatu“ Radnička Štampa, Beograd, 1982.

³⁸ Turen A. „Sociologija društvenih pokreta“, R. Š. Beograd, 1983.

³⁹ Luhman N. „Teorija sistema“, Globus, Zagreb, 1981.

⁴⁰ Vidaković Z. „Socijalizam — pokret i projekat“ во GLEDIŠTA (Beograd), God. XXVII. br. 1—2. стр. 76—91.

⁴¹ Katunarić V. цит. дел.

ниот развој; социјалната револуција; општествената стратификација; колективната акција, воопшто, а за развивањето на теоријата за класите, посебно; потоа, за развивање на социолошка теорија за државата, за технологијата, односно за знаењето воопшто; и, исто така, за развивање нова теорија за еманципаторските проекти и движења.

Елаборацијата на конкретните придонеси на постиндустриската концептуална парадигма за развојот на споменатите социолошки теории, се потпира врз резултатите на изведената споредбена анализа.

Во таа смисла, се нагласува Туреновиот придонес за развојот на теоријата за класите. Дефинирањето на класите со посредство на концептот „општествени движења“ овозможува превладување на функционалистичката теорија за општествената стратификација и колективната акција, но истовремено и на антагонистичката, класна теорија присутна во марксистичката социологија. Сепак, не навлегувајќи во подетална разработка на оваа теза, треба да се укаже на една битна слабост на постиндустриската теорија за општествената стратификација, воопшто, а на теоријата за класната структура, посебно.

Станува збор за основната единица на истражувањето. Постиндустријализмот таква рамка наоѓа во „националното“ општество, т.е. во државно омеѓениот општествен систем. Претставниците на постиндустријализмот ја испитуваат општествената стратификација на посебните, конкретни општества, како потполно автономни и саморепродуктивни целини. На тој начин, постиндустријализмот останува затворен за резултатите на т.н. „светско-системска теорија“ за современото општество, најуспешно елаборирана од И. Валерстеин⁴².

Што се однесува до теоријата за колективната акција, постиндустриската концептуална парадигма афирмира неспорни аргументи во прилог на тезата дека класите не се единствените значајни социјални субјекти кои делуваат на политичкото и, посебно на „социјалното“ поле. Покрај нив, таа ја открива и значајноста на етничките, националистичките, статусните и други облици на колективното делување. Истовремено, постиндустријализмот, а посебно Туреновата елаборација, останува отворен за спознавање на различните механизми на поврзување помеѓу класните и другите облици на колективна акција.

Придонесите на постиндустријализмот на овој план би биле далеку поголеми доколку успее да ги надмине замките кои, на метатеориско ниво му ги поставува Масловата теорија за хиерархија на мотивите. Имено, постиндустриската аргументација на премисата за „пост-материјалистичка“ и „саморефлексивна“ вредносна ориентација на новите општествени движења, се изведува во рамките на концептот „општество по сиромаштијата“. Тоа пак, по многу нешто, потсетува на Масловата теорија, според која мотивите од I ранг — глад, жед, студ и сл. — се примарни моделатори на индивидуалната акција.

---

⁴² Wallerstein I. „Suvremeni svjetski sistem“, CEKADE, Zagreb, 1986.

Се чини дека успешноста на постиндустријализмот во надминувањето на овој проблем ја одредува начинот на концептуализација на специфичностите на колективната акција, во споредба со индивидуалната акција. Имено, од аспект на идејните премиси, постиндустријализмот афирмира еден (нео)либерален комплекс на вредности. Таквиот идеен ангажман овозможува „социолошки структуралистичко“, наспротив „индивидуалистичкото“ или „колективистичкото“, разрешување на едно од темелните метасоциолошки прашања⁴³.

Станува збор за прашањето за социоонтолошкиот статус на различните облици на колективитети, или колективни акции. Во контекстот на ваквото разрешување на овој проблем треба да се протолкува значајноста на постиндустријализмот премиа за дуална организација на социјалниот простор. Истата, отвора можности за елаборација на еманципаторски инспирираната визија, односно политички проект кој ќе значи подредување на „општеството“, всушност на различните колективитети и колективни акции (класа, нација, општество и сл.) на индивидуалната слобода, односно на сферата на автономната, хоризонтална социјална интеракција.

Ваквото втемелување на еманципаторскиот проект, посредно, ја објаснува приврзаноста на постиндустријализмот кон она што И. Куваџиќ го нарекува „заузdana утопија“⁴⁴. Ова сознание, пак, од своја страна, ја легитимира, на почетокот од овој труд изнесената оценка дека постиндустријализмот — почнувајќи од А. Пенти, па сè до денес — е производ на обидот за синтеза на позитивизмот и марксизмот. Токму ваквата оценка за постиндустријализмот е клучниот поттик за валоризација на неговото место во современата социолошка теорија. Во тој правец, социолошкиот постиндустријализам се лонцира „на патот на широкиот спектар на синтетички потфати во современата социолошка теорија“, односно се вреднува како чин на обидот за задоволување на потребата за постигнување „... консензус во социолошката теорија...“ за современото општество⁴⁵.

Ило TRAJKOVSKI

THE POSTINDUSTRIALISM AND THE SOCIOLOGICAL THEORY

(S u m m a r y)

In this article the author presents the main results of his comparative analysis of the conceptual structure of the theories of post-industrial society developed by D. Bell, A. Touraine and A. Gorz. In

⁴³ Концептите: „индивидуализам“, „колективизам“ и „социолошки структурализам“ се преземени од П. Штомка (P. Sztompka „Sociological Dilemmas: Toward Dialectical Paradigm“, Academia Press, N. Y. 1979.

⁴⁴ Куваџиќ В. цит. дел.

⁴⁵ Ritzer G. „Agency-Structure and Micro-Macro Syntheses: Consensus in Contemporary Theorizing“, Uppsala. SCASSS, 1989. цитирано според P. Sztompka „Društvo iz, perspektive postajanja“ во SOCIOLOGIJA (Beograd) Vol. XXVIII, br. 1—2 (1991), од 1—26, стр. 16.

contrast to the conventional classification of the theories of post-industrial society, i.e. the distinction between »left« and »right« or between »de-industrialization« and »hyper-industrialization« variants, according to authors' major theoretical statement: the above-nomed theories are »paradigmatically« structured. This statement is argumented by colling upon some conclusions about the theoretical functions of the building concepts of the theories of post-industrial society such as the concept of »tehnocratic society« and the concept of »knowledge society«.

Furthemore, unlike A. Giddens (1971), K. Kumar (1978) and R. Badham (1986), the author argues that, what he calls, the postindustrial »paradigmatic theory« is not simply and solely a shadow of the »industrial society theory«, but a sociological elaboration of »the post-modernism«. On this base, the author concludes that concept (as well as, the theory) of post-industrial society opens the door to develop a new, i.e. postmodern sociological theory.